

Susreti pedagoga

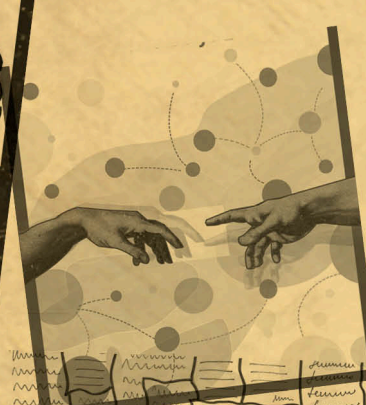
NACIONALNI NAUČNI SKUP

7. maj 2022.

OBRAZOVANJE U VREME KRIZE I KAKO DALJE

Zbornik radova

GLUVI TELEFONI

1838

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet,
Institut za pedagogiju i andragogiju
Pedagoško društvo Srbije

Susreti pedagoga
Nacionalni naučni skup:
Obrazovanje u vreme krize i kako dalje
7. maj 2022, Beograd

Zbornik radova

Izdavači

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet,
Institut za pedagogiju i andragogiju
Čika Ljubina 18-20, Beograd

Pedagoško društvo Srbije
Terazije 26, Beograd

Za izdavača

Prof. dr Jovan Miljković
Maja Vračar

Urednici

Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Mirjana Senić Ružić
Doc. dr Zorica Milošević

Recenzenti saopštenja

Prof. dr Radovan Antonijević
Doc. dr Saša Dubljanin
Prof. dr Emina Hebib
Prof. dr Aleksandra Ilić Rajković
Prof. dr Branislava Knežić
Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Bojan Ljujić
Prof. dr Nataša Matović
Doc. dr Vladeta Milin
Doc. dr Zorica Milošević
Doc. dr Lidija Miškeljin
Doc. dr Nataša Nikolić

Prof. dr Violeta Orlović Lovren
Prof. dr Dragana Pavlović Breneselović
Prof. dr Aleksandra Pejatović
Prof. dr Katarina Popović
Prof. dr Lidija Radulović
Doc. dr Mirjana Senić Ružić
Prof. dr Vera Spasenović
Doc. dr Milan Stančić
Doc. dr Zorica Šaljić
Prof. dr Aleksandar Tadić
Prof. dr Jelena Vranješević

Priprema za štampu i prelom

Dosije studio, Beograd
Doc. dr Mirjana Senić Ružić

Dizajn korica

Nikola Cvetković
Studenti pedagogije

Naslovna strana Zbornika kreirana je od radova pristiglih na „Sajam ideja“. Zahvaljujemo se svima koji su se odazvali na javni poziv i dostavili vizuelna rešenja za izgled Zbornika.

Izdavanje Zbornika finansirano je sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ISBN 978-86-80712-45-1

Odeljenje za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Pedagoško društvo Srbije organizovali su u okviru Susreta pedagoga nacionalni naučni skup sa temom „Obrazovanje u vreme krize i kako dalje“. Cilj skupa bio je da se analizira funkcionisanje sistema i prakse vaspitanja i obrazovanja u vreme krize i sagleda kroz različite nivoe obrazovanja i perspektive različitih učesnika vaspitno obrazovnog procesa, kako bi se razmotrilo prevazilaženje učenih teškoća.

Susreti pedagoga
Nacionalni naučni skup
7. maj 2022, Beograd

Obrazovanje u vreme krize
i kako dalje

Zbornik radova

Urednici
Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Mirjana Senić Ružić
Doc. dr Zorica Milošević

BEOGRAD • 2022.

PANDEMIJA COVID-19 – KRIZA I(LI) PRILIKA ZA PREISPITIVANJE PRAKSE PODUČAVANJA UNIVERZITETSKIH NASTAVNIKA¹

Violeta R. Orlović Lovren²
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Neda M. Čairović³
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Apstrakt

Nakon dvogodišnjeg iskustva u podučavanju u pandemijskim uslovima, nastavnici se i dalje suočavaju sa neizvesnošću u pogledu budućnosti pandemije, ali i modaliteta nastave u svim, pa i oblasti visokog obrazovanja. Posmatrajući i ovu krizu kao priliku za refleksiju, preduzeto je istraživanje na uzorku od 36 univerzitetskih nastavnika Filozofskog fakulteta, kojim su ispitivane njihove perspektive o podučavanju u digitalnom okruženju u odnosu na direktnu nastavu. Nalazi istraživanja pokazuju da promene u odnosu na okruženje nisu značajne i da je u dobroj meri zadržana tradicionalna praksa podučavanja. Kao i u srodnim istraživanjima, rezultati govore da u digitalnom okruženju trpi neposredna komunikacija i socijalna interakcija, mogućnost praktičnog vežbanja i sagledavanja reakcija i raspoloženja studenata. Imajući u vidu produženo trajanje ove i mogućnosti novih kriza, kao i potencijalni hibridni modalitet nastave u budućnosti, neophodna je podrška daljem razvoju kompetencija za podučavanje u digitalnom okruženju, ali i opštem blagostanju nastavnika, kao i dalja istraživanja njihovih uverenja, perspektiva i prakse.

Ključne reči: pandemija, preispitivanje, podučavanje, univerzitetski nastavnici.

Uvod

Sistem obrazovanja, kao jedan od vitalnih stubova društva i održivosti, suočen je već dve godine sa efektima pandemije izazvane virusom COVID-19. Od početnog „zaključavanja“, prelaska na podučavanje u digitalnom okruženju i iščekivanja da ćemo se ubrzo „vratiti na normalnost“, preko hibridnih modaliteta nastave, danas je sve jasnije da smo se zaputili ka „novoj normalnosti“. Ona nosi brojne primese neizvesnosti, ali i mogućnosti za refleksiju, učenje i promene. Kao i svaka kriza, i ova pandemijska predstavlja jedan od onih potresa koji su „okrenuli naš svet i vrednosti

¹ Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Čovek i društvo u vreme krize*, koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

² orlovicvioleta08@gmail.com

³ nedacairovic@outlook.com

na glavačke“ (Bergan et al., 2021), ali koji, ma koliko dramatični, otvaraju vrata promišljanju i transformaciji na individualnom, sistemskom, društvenom i globalnom nivou. Stoga je važno prihvatiti ovaj „liminalni momenat“ (Harris & Santilli, 2021), kako od strane akademskih institucija tako i zaposlenih u njima.

Na urgentne zahteve da se pređe na nastavu i učenje u digitalnom okruženju reaguje se „podučavanjem na daljinu u uslovima opasnosti“ (*Emergency remote teaching*). Za razliku od dobro planiranog podučavanja, ono se svodi na prenošenje istog sadržaja i načina rada u drugačije okruženje za učenje, kao posledica kratkog vremena i pritiska na nastavnike da odgovore na novonastale potrebe, što nije uvek moglo biti praćeno njihovim usavršavanjem za podučavanje u digitalnom okruženju (Farnell et al., 2021; Hodges et al., 2020, prema: Copeland, 2021). U opštoj neizvesnosti u pogledu pandemije i modela podučavanja u budućnosti, nastavnicima je neophodna podrška ne samo u domenu profesionalnog usavršavanja, već i u preispitivanju vlastitih uverenja, suočavanju sa promenama i frustracijama – kako ličnim, tako i onim koje prepoznaju kod studenata. Ovaj rad je pokrenut sa namerom da još jednom podstakne refleksiju sopstvene prakse podučavanja u različitim okruženjima, u pandemijskom kontekstu visokog obrazovanja i kroz nastavne perspektive.

Podučavanje u visokom obrazovanju u uslovima pandemije

Uprkos brzom i neplaniranom prelasku na podučavanje u digitalnom okruženju, nalazi analiza i istraživanja obavljenih od početka pandemije do danas, govore da je on u osnovi izvršen uspešno (Bergan et al., 2021). Uvidi univerzitetskih nastavnika i studenata u različitim regionima pokazuju, međutim, da su neki ključni aspekti kvaliteta nastave, poput socijalne interakcije i komunikacije, u digitalnom okruženju u pandemijskim uslovima, ako ne narušeni onda svakako drugačiji (Leal Filho et al., 2021; Pejatović i sar., 2021).

Istraživanje percepcije univerzitetskih nastavnika o uticajima pandemije na nastavu u uslovima zaključavanja, obavljeno u 39 zemalja u periodu mart – maj 2021, upravo govori o tome da nastavnici kao najveće izazove u podučavanju izdvajaju nedostatak međusobne interakcije-dijaloga sa studentima (82%), nedostatak motivacije studenata (58%) kao i pedagoškog modela za nastavu na daljinu (58%) (Leal Filho et al., 2021). Istovremeno, ispitanici u većini govore i o paralelnom porastu kreativnosti u planiranju i izvođenju nastave, uprkos izazovima (Ibid.).

Analiza odgovora 254 nastavnika sa različitih visokoškolskih ustanova u Srbiji, o iskustvima sa nastavom u periodu od početka pandemije virusa korona do kraja aprila 2021. godine, pokazuje da se kvalitet nastave na daljinu u većini slučajeva procenjuje kao lošiji od direktne nastave (Fondacija Tempus, 2021). Procene nastavnika pokazuju da 41% ispitanika primenjuje tradicionalni pristup, a da kao najzahtevniji aspekt podučavanja na daljinu doživljavaju procenjivanje ishoda učenja, zatim vođenje i pripremu nastave (Ibid.).

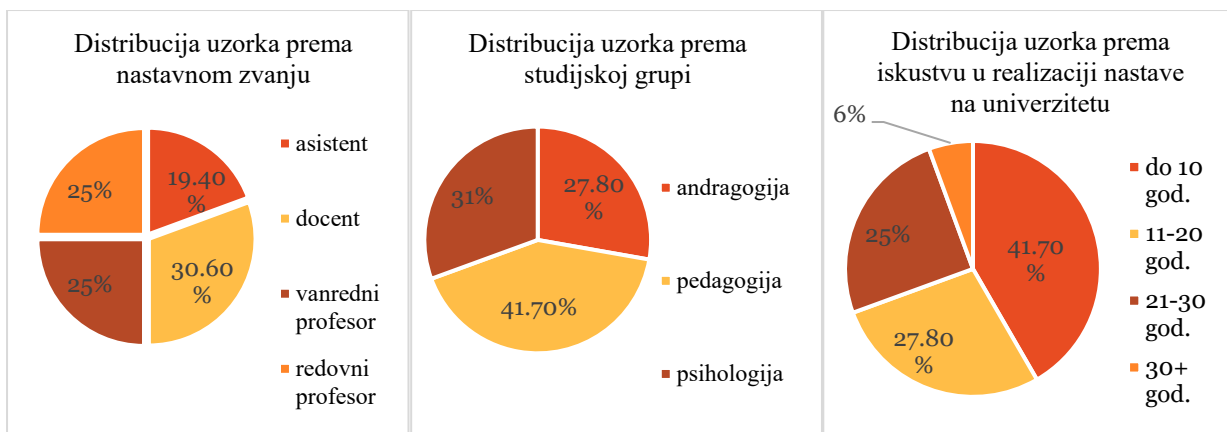
Prateći iskustva u podučavanju koje se odvija pretežno u digitalnom okruženju tokom pandemije iz ugla univerzitetskih nastavnika iz Srbije, Gane i Indije, autori kvalitativnom analizom izdvajaju tri grupe odgovora, odnosno tema koje zaokupljaju ispitanike: prevazilaženje poteškoća učenjem, promene u komunikaciji i interakciji, kao i preispitivanje i inovacije u podučavanju (Ayisi-Addo et al., 2021). Uprkos frustrirajućim okolnostima za nastavnike, njihovi iskazi ukazuju na transformativni potencijal promena izazvanih pandemijom što pogoduje refleksiji stečenog iskustva i može voditi ka inovaciji procesa podučavanja, kreativnom korišćenju mogućnosti učenja u digitalnom okruženju, ali i o podučavanju u njemu.

Uprkos razlikama u kontekstima, institucionalnim i društvenim, sličnosti među univerzitetskim nastavnicima u proceni izazova i mogućnosti za učenje i inovaciju su evidentne u nalazima pomenutih istraživanja. Imajući u vidu značaj uverenja nastavnika za strateški pristup podučavanju i kvalitet ovog procesa, u radu pratimo njihove perspektive u dvostrukom značenju: najpre, posmatrajući praksu podučavanja iz njihovog ugla, a zatim i kroz koncept perspektiva kako ih je definisao Danijel Pratt (Daniel Pratt), kao „set uverenja i namera koje opravdavaju naše akcije, koje obuhvataju naše strategije podučavanja i pristupe ocenjivanju“ (Pratt et al., 2016: 39).

Metodološki pristup istraživanju

Istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se ispitaju pristupi i praksa podučavanja u digitalnom okruženju u odnosu na direktnu nastavu – iz i kroz perspektive univerzitetskih nastavnika. Primenjene su tehnike anketiranja i skaliranja. Skalom su obuhvaćene tvrdnje za procenu prakse podučavanja formulisane polazeći od modela nastavnih perspektiva Prata i saradnika (Pratt et al., 2016).

Uzorkom je obuhvaćeno 36 nastavnika Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. U izboru uzorka odlučili smo se za nastavnike iz oblasti pedagogije, andragogije i psihologije, koji se, pored iskustva u praksi podučavanja, njime bave i sa naučno-istraživačkih pozicija. Stoga je reč o prigodnom uzorku, čija specifična struktura a posebno obim, ne dozvoljavaju uopštavanja, mada mogu pružiti dragocenu sliku ispitivanog fenomena.

Grafik 1: Distribucija uzorka prema nastavnom zvanju, studijskoj grupi i dužini iskustva u realizaciji nastave na univerzitetu

Od statističke obrade izračunavane su frekvencije i procenti, dok su odgovori ispitanika na otvorena pitanja podvrgnuti kvalitativnoj analizi sadržaja.

Analiza i diskusija rezultata istraživanja

Tokom pandemije, većina (80.6%) ispitanika obuhvaćenih uzorkom realizovalo je nastavu isključivo u digitalnom okruženju, dok je 19.4% ispitanika realizovalo kombinovanu nastavu. U digitalnom okruženju, polovina ispitanika primenjuje kombinaciju sinhronu i asinhronu nastave, samo jedan asinhronu, dok preostalih 17 samo sinhronu. Više od polovine ispitanika (55.6%) je i pre pandemije imalo iskustva u realizaciji nastave u digitalnom okruženju. Samo tri ispitanika se nije usavršavalo u ovoj oblasti, dok su ostali to činili pretežno samostalno ili kroz razmenu sa kolegama. Procena pristupa i aktivnosti u podučavanju u odnosu na okruženje (Tabela 1) ne govori o značajnijim razlikama. Najveće odstupanje javlja se kada je reč o primeni metode predavanja/prezentovanja, koju gotovo trećina ispitanika učestalije primenjuje u digitalnom okruženju. Orijetisanost nastavnika ka tradicionalnom (transmisivnom) pristupu u digitalnom okruženju u skladu je sa rezultatima drugih istraživanja (Fondacija Tempus, 2021). Kada je reč o kreiranju autentičnih zadataka koji će olakšati studentima primenu znanja, nešto veći broj ispitanika (8) nego što je to slučaj kod ostalih ispitivanih aktivnosti više primenjuje ovu aktivnost u digitalnom okruženju. Za razliku od toga, povezivanje studenata sa praktičarima i uključivanje studenata u donošenje odluka u nastavi primenjuje se manje u digitalnom okruženju. Razloge za odstupanja možemo potražiti u širem pandemijskom kontekstu koji otežava susrete (a time i posete praktičara), ali i u dalje aktuelnoj potrebi nastavnika da se prilagode svim zahtevima koje ono postavlja.

Ono što se takođe uočava je izostanak dodatne pažnje blagostanju i emocijama studenata, kao i slabija orijetisanost nastavnika ka podsticanju društvene promene unutar podučavanja tokom pandemije.

Tabela 1. Pristupi i aktivnosti u podučavanju u odnosu na okruženje u kome se nastava odvija

Pristup	Aktivnosti	primenjujem manje u digitalnom okruženju % (f)	primenjujem podjednako u oba okruženja % (f)	primenjujem više u digitalnom okruženju % (f)	primenjujem, bez obzira na okruženje % (f)
Transmisivni pristup podučavanju	Najvažnije mi je da studenti ovladaju neophodnim sadržajima.	2.8% (1)	86.1% (31)	5.6% (2)	5.6% (2)
	Najčešće primenjujem metodu predavanja (prezentovanja).	16.7% (6)	41.7% (15)	27.8% (10)	13.9% (5)
	Moja nastava i ocenjivanje su usmereni ka jasno postavljenim ciljevima i ishodima.	/	94.4% (34)	/	5.6% (2)
Podučavanje usmereno na praksu	Povezujem teme u nastavi sa aktuelnim realnim uslovima u užoj stručnoj oblasti.	5.6% (2)	91.7% (33)	/	2.8% (1)
	Kreiram autentične zadatke i vežbe koji će studentima olakšati primenu znanja.	13.9% (5)	61.1% (22)	22.2% (8)	2.8% (1)
	Povezujem studente sa praktičarima (virtuelno ili ako je moguće u okviru poseta).	25% (9)	50% (18)	5.6% (2)	19.4% (7)
Podučavanje usmereno ka kognitivnom razvoju studenata	Povezujem teme u nastavi sa aktuelnim realnim uslovima u užoj stručnoj oblasti.	5.6% (2)	88.9% (32)	2.9% (1)	2.9% (1)
	Podstičem refleksiju na proces učenja, a ne samo na sadržaj.	11.1% (4)	75% (27)	5.6% (2)	8.3% (3)
	Postavljam mnogo pitanja tokom podučavanja.	11.1% (4)	72.2% (26)	11.1% (4)	5.6% (2)
Negujući pristup podučavanju	Uključujem studente u donošenje odluka o sadržaju i procesu učenja/podučavanja.	22.2% (8)	61.1% (22)	13.9% (5)	2.8% (1)
	Nagrađujem trud, a ne samo postignuća.	8.3% (3)	80.6% (29)	5.6% (2)	5.6% (2)
	Podstičem izražavanje osećanja i obraćam pažnju na blagostanje studenata.	11.1% (4)	75% (27)	8.3% (3)	5.6% (2)

Podučavanje usmereno ka socijalnoj promeni	Povezujem sadržaj sa širim društvenim kontekstom, idealima i promenama.	2.8% (1)	91.7% (33)	/	5.6% (2)
	Tokom podučavanja otvoreno ispoljavam svoje vrednosti i podstičem studente da i oni to čine.	/	83.3% (30)	/	16.7% (6)
	Podstičem aktivizam kod studenata.	8.3% (3)	88.9% (32)	/	2.8% (1)

Odgovori na otvoreno pitanje o eventualnim ograničenjima koje nameće digitalno okruženje u podučavanju idu u prilog navedenim nalazima. Prema mišljenju ispitanika, ograničenja se ogledaju pre svega u interakciji sa studentima i komunikaciji (praćenju neverbalne komunikacije, uzdržanost studenata), što za posledicu ima i otežano građenje odnosa u grupi. Prema rečima jednog ispitanika „fizička distanciranost utiče i na komunikativno distanciranje“. S tim u vezi, kao problem se javlja „ostvarivanje većeg poverenja i poštovanja“, ali i sloboda studenata da iznesu svoje mišljenje i daju „iskrene odgovore“, što je sve od značaja za kreiranje podsticajnog okruženja za učenje. Pasivnost studenata, nedostatak direktnih kontakata – što otežava izvođenje određenih aktivnosti, a posebno razvoj veština, tehničke smetnje i sl. navode se takođe kao uzrok ili posledica otežane interakcije. Podaci dobijeni na našem uzorku nastavnika u skladu su sa procenama nastavnika dobijenih istraživanjima drugih autora (Ayisi-Addo et al., 2021; Leal Filho et al., 2021), kao i procenama studenata o nedostacima onlajn nastave (Pejatović i sar., 2021).

Uprkos ograničenjima, većina ispitanika doživljava iskustvo podučavanja u digitalnom okruženju kao priliku za učenje. Na pitanje o tome šta su naučili kroz ovo iskustvo, a što će nadalje primenjivati, najveći broj ispitanika istakao je:

- primenu različitih digitalnih alata kao podršku u izvođenju aktivnosti
- korišćenje platformi za asinhronu komunikaciju
- promene u pristupu i strategijama podučavanja (npr. onlajn konsultacije, zadaci za pripremu za čas, mini provere znanja, podsticanje odgovornosti za učenje, pružanje podrške u kvalitetnoj upotrebi tehnologija).

I pored brojnih naučenih lekcija, izvesna uzdržanost prema kvalitetu podučavanja koje bi se isključivo odvijalo digitalno, provejava kroz dodatne komentare koje su nastavnici podelili: „U početku sam mislila da je neke stvari nemoguće uraditi onlajn, ali sam onda videla da može. Ipak, da mogu da biram uvek bih izabrala interakciju *face to face*“; „Digitalni alati ne mogu da zamene živu razmenu“ i sl.

Zaključna razmatranja

Pandemijski uslovi su delovali na opšti pristup podučavanju – od urgentnih reakcija i snalaženja, preko intenzivnog učenja ka refleksiji i promišljenom korišćenju i nadograđivanju naučenog. Posmatrajući pandemiju kao priliku za preispitivanje pristupa podučavanju univerzitetskih nastavnika, nalazi našeg istraživanja potvrđuju da promene nisu značajne i da je u uslovima visokog obrazovanja u dobroj meri zadržana tradicionalna praksa ili, Pratorim rečnikom, transmisivna perspektiva. Naznake promena u pristupu vide se u kreiranju autentičnih, digitalnom okruženju primerenih zadataka, što odgovara izjavama nastavnika o porastu kreativnosti u pandemijskim uslovima. Inače „emocionalno hladnija“ (Brookfield, 2006), nastava na daljinu zahteva, ne samo u uslovima krize, veće poklanjanje pažnje emotivnom stanju i ukupnoj dobrobiti studenata. Uporedo sa tim, neophodna je i podrška nastavnicima – kako njihovim kompetencijama za primenu brojnih naučenih lekcija koje pominju i otklanjanju prepoznatih barijera, tako i njihovom blagostanju.

Kako navodi jedan od ispitanika, „kada postoji spremnost za podučavanje odnosno učenje – modus (online vs. inlive) je krajnje irelevantan...“. Potrebna su dalja i obuhvatna istraživanja na osnovu kojih će se bliže sagledati šta sve čini i određuje ovakvu spremnost i kako je podržati – na kolegijalnom, institucionalnom i društvenom planu.

Literatura

- Ayisi-Addo, A. K., Nainwal, R., & Koruga, N. (2021). Teachers Learning During Covid-19 Pandemic: Higher Education Perspective from Ghana, India and Serbia. *Andragoške studije*, 2021/2, 25–43. <https://doi.org/10.5937/AndStud2102025K>
- Bergan, S., Gallagher, T., Harkavy, I., Munck, R., & van't Land, H. (Eds.). (2021). *Higher education's response to the Covid-19 pandemic: Building a more sustainable and democratic future (Council of Europe Higher Education Series No. 25.)*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Brookfield, D. S. (2006). *The Skillful Teacher. On Technique, Trust, and Responsiveness in the Classroom*. Second Edition. San Francisco: Jossey-Bass.
- Copeland, R. (2021). Addressing the challenges of the Covid-19 pandemic: a view from higher education staff. In S. Bergan, T. Gallagher, I. Harkavy, R. Munck, & van't Land, H. (Eds.), *Higher education's response to the Covid-19 pandemic: Building a more sustainable and democratic future (Council of Europe Higher Education Series No. 25.)* (pp. 281-292). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Farnell, T., Skledar Matijević, A., & Šćukanec Schmidt, N. (2021). *The impact of COVID-19 on higher education: a review of emerging evidence, NESET report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- Fondacija Tempus Srbija (2021). *Analiza upitnika o sprovođenju nastave na daljinu na visokoškolskim ustanovama u Srbiji*. Preuzeto sa <https://tempus.ac.rs/analiza-izvodjenja-nastave-na-daljinu-na-vsu-u-srbiji/>
- Harris, J. T., & Santilli, N. R. (2021). Higher education should embrace this liminal moment because there will be no “new normal”. In S. Bergan, T. Gallagher, I. Harkavy, R. Munck, & van't Land, H. (Eds.), *Higher education's response to the Covid-19 pandemic: Building a more sustainable and democratic future (Council of Europe Higher Education Series No. 25.)* (pp. 129-136). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Leal Filho, W., Price, E., Wall, T., Shiel, C., Azeiteiro, U. M., Mifsud, M., Brandli, L., Farinha, C. S., Caeiro, S., Salvia, A. L., Vasconcelos, R. C., Olim de Sousa, L., Pace, P., Doni, F., Avila, L. V., Fritzen, B., & LeVasseur, D. T. (2021). COVID-19: The Impact of a Global Crisis on Sustainable Development Teaching. *Environment, Development and Sustainability*, 23, 11257–11278. <https://doi.org/10.1007/s10668-020-01107-z>
- Pejatović, A., Orlović Lovren, V. i Čairović, N. (2021). Direktna i onlajn nastava kroz sličnosti i različitosti – perspektiva studenata. U I. Jeremić, N. Nikolić i N. Koruga (ur.), *Vaspitanje i obrazovanje u digitalnom okruženju* (str. 171-176). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Pedagoško društvo Srbije.
- Pratt, D., Smulders, D., & Associates. (2016). *Five Perspectives on Teaching: Mapping a Plurality of the Good*. Second Edition. Florida: Kreiger Publishing Company